

Ігор Якубовський,

доцент кафедри основ архітектури
та архітектурного проектування
Архітектурного факультету
Київського національного університету
будівництва та архітектури,
кандидат архітектури,
Київ, Україна

Ihor Yakubovskiy,

Associate Professor of the Department
of Fundamentals of Architecture
and Architectural Design,
Faculty of Architecture,
Kyiv National University of Construction
and Architecture, PhD in Architecture,
Kyiv, Ukraine

e-mail: yakubovskiy.iv@knuba.edu.ua
ORCID iD: 0000-0001-9986-6469

Відображення намірів влади з утягування школярів до кола виконавців Голодомору 1932–1933 рр. у районній пресі Київщини та Чернігівщини

На матеріалі районних газет Київської та Чернігівської областей досліджується інформаційний потенціал низової преси для з'ясування ролі, яку відводила влада учням сільських шкіл у механізмі Голодомору 1932–1933 рр. Простежено закономірності відображення у районках різних аспектів, пов'язаних зі втягуванням владою учнів до кола осіб, причетних до втілення її планів. Визначено пріоритети влади й напрямки залучення школярів. Доведено, що навіть учнів послідовно перетворювали на специфічну ланку виконавців Голодомору, що, крім реалізації поточних цілей, мало на меті значні морально-психологічні дивіденди на шляху до радянзації нового покоління.

Ключові слова: Голодомор, районна преса, учні, школа, виконавці.

Kyiv and Chernihiv Regional Newspapers as a Source of Strategies of the Authority Related to Involving Pupils as Executors of Holodomor Policy in 1932–1933s

The article aims to examine the regional media (Kyiv and Chernihiv cases) as a sources of the investigation of authorities' strategies in 1932–1933s for the role of pupils of the village schools in the context of implementation of the Holodomor policy. The article is a unique research for the reflection of this problem in Kyiv and Chernihiv regional media of the Holodomor period. Also it is a first research attempt to portrait the specific features of the authorities' strategies regarding pupils involvement in the Holodomor practices. Although the media in USSR have always been under authorities' pressure and have always served them, the informative potential of the Kyiv and Chernihiv regional newspapers of 1932–1933 enabled to investigate the key problem related to the above-mentioned field of Holodomor. The newspaper's articles about every day practices are based to examine of the authorities' plans of involving the pupils into these practices. The number of such articles which were revealed and studied in the media from different regions convincingly argue that authority aspired to turn pupils into executors of Holodomor policy. This process was performed in parallel with the strategies aimed to the global sovietization of the children. The pupils in all parts of Kyiv and Chernihiv regions were used for an agitation of the farmers to carry out of plan that was not real, to provide credits for governments and of searching and expropriation of farmer's grain. The pupil's denunciation of people who have grain were tolerated and inspired.

Key words: Holodomor, regional media, authority, executors of Holodomor, pupils.

Комплекс питань, пов'язаних з місцем і роллю учнів сільських шкіл під час Голодомору, є важливим складником наукових уявлень про Голодомор-геноцид 1932–1933 рр.

загалом і на території Київщини й Чернігівщини зокрема. Проблема охоплює кілька ключових аспектів: стратегії влади щодо школярів на території Голодомору й специфіка втілення задумів на місцях, роль учнівства у формуванні

морально-психологічного клімату на селі, участь дітей у пропагандистській роботі, безпосередньо у хлібозаготівлях, форми дитячого спротиву. Без докладного з'ясування цих і суміжних питань наукові уявлення про Голодомор та його наслідки не можуть бути цілісними. Преса мусила так чи інакше висвітлювати як бачення владою ролі школярів, так і місцеві реалії, з цим пов'язані. Зумовлено це зокрема тим, що саме місцева преса була важливим елементом механізму Голодомору. Районні газети тримали руку на пульсі подій, забезпечуючи виконання та інформаційний супровід ухвалених владою рішень, здійснюючи психологічний тиск на селян, а отже, існували передумови для стабільної фіксації на шпальтах районних газет інформації про різні аспекти Голодомору [Великий голод..., 2008. С. 119; Якубовський І., 2021. С. 174–280].

Доля учнівства під час Голодомору досі не стала об'єктом спеціального системного дослідження. Вивчалось це питання несистемно й на підставі уведення до наукового обігу лише обмеженої частини документальних матеріалів і спогадів. Матеріали преси практично не використовувалися. Її джерельний потенціал на цьому напрямкові не вивчався. Звідси, попри низку слушних спостережень, нерепрезентативність актуалізованої джерельної бази не давала можливості рельєфно дослідити питання ані на рівні окремих регіонів, ані у всеукраїнському масштабі з подальшою концептуалізацією. Здебільшого увага концентрувалася на проблемі дитячої смертності. Зокрема, Л. Перковський, С. Пирожков та В. Сергійчук намагались оцінити втрати дітей (Перковський Л., Пирожков В., 1998. С. 28; Сергійчук В., 2018. С. 232–233). У підрахунках жертв Голодомору-геноциду розглядалася й проблема народжуваності (Левчук Н.М., Боряк Т.Г., Воловина О., Рудницький О.П., Ковбасюк О.Б., 2015. С. 89, 94, 102). Окремі важливі спостереження зроблені з приводу долі дітей (Діптан І., 1993. С. 43–45; Романець Н., 2011. С. 28–29; Марочко Василь, 2007. С. 50–53; Шугальова І.М., 2016. С. 217–225). Що ж стосується безпосередньо Київщини та Чернігівщини, то історіографічний доробок обмежений кількома згадками про кількість учнів у деяких районах в 1933 р. в контексті можливого обрахунку жертв Голодомору (Сергійчук В., 2018. С. 233).

Мета статті — з'ясування на підставі районних газет Київської та Чернігівської областей інформаційних можливостей районної преси для дослідження планів влади щодо ролі учнів в механізмі Голодомору 1932–1933 років.

Місцева преса Чернігівщини та Київщини у часи Голодомору регулярно публікувала матеріали про учнів й учнівство. Навіть з огляду на радянську цензуру вони мають значний інформаційний потенціал, генеруючи можливості

для простеження позиції влади щодо ролі учнів у системі організації Голодомору. Районні газети віддзеркалюють напрямки втягування у різних частинах Київщини й Чернігівщини школярів у заходи, що працювали на формування системи вбивства голодом, попутно вирішуючи проблему радянізації як учнів, так і решти населення. Водночас слід врахувати функціонування вже на той час в СРСР жорсткої управлінської вертикалі, яка унеможлиблювала самодіяльність районної влади у принципових питаннях й допускала ініціативу лише в частині втілення прописаних «згори» конкретних заходів з реалізації курсу. Це дозволяє подолати ті обмеження, які накладають регіональні відмінності в підходах до оприлюднення конкретних повідомлень з різних аспектів проблеми. Видається можливим звести розпорошені по різних районках різнопланові звістки в одну систему, відфільтрувавши в такий спосіб складники загального курсу влади, який скрізь був обов'язковий для втілення. Тим паче, що більшість цих складників відображено в усіх районних газетах Київщини та Чернігівщини, хоча й з різною інтенсивністю.

Насамперед районні газети наповнені свідченнями про технології перетворення в 1932–1933 рр. дітей на радянських людей. Інформація про це зустрічається найчастіше і в усіх районних газетах без винятку. Добре видно, як школу, навчальний і виховний процес намагалися спрямувати в русло соціалізації дитини в межах відведеного владою ідеологічного коридору. У цьому ж контексті школярів прагнули вписати і в механізм Голодомору, додатково роблячи ставку на вплив через них на батьків. Один із ключових елементів полягав у згуртуванні дітей в піонерські організації, що активізувалося якраз на час Голодомору. Про важливість для влади цього питання свідчить той факт, що воно вийшло на рівень ЦК ВКП(б). Як добре відомо, 21 квітня 1932 р. останній ухвалив спеціальну постанову про піонерицію шкіл, яку згадували і в районних газетах Київщини й Чернігівщини¹. Зміст районних газет однозначно промовляє про те, що в часи Голодомору влада не випускала з уваги проблему й прагнула досягти створення такої організації в кожній сільській школі.

Більшість газет розміщували на своїх шпальтах гасло «Кожному піонеру газету «Піонерська правда» та «На зміну!»». Можна вмотивовано припустити, що під час передплатних кампаній скрізь робили відповідний наголос. Крім того, подекуди учнів зобов'язували підписувати «дорослі» районні газети, як-от у Ріпкинському

¹ Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Відділ формування та використання газетних фондів. «За соціалістичне Полісся». 1932. № 26; «За більшовицькі темпи», 1932. № 30.

районі, де восени 1932 р. під супровід активного викачування хліба у селян у с. Сенюки районна влада домоглася, щоб 100 % вчителів та учнів передплатили районку². Повсюдно в пресі періодично з'являлися замітки, як-от у січні 1932 р. в «Колективіст Глухівщини»: «Звинувачуємо партійні та КСМ осередки с. Литвиновичі за цілковиту зневагу до керівництва піонерським рухом. Так на сьогодні піонерської організації на селі не існує. Навіть дійшло до того, що осередки не потурбувалися дати піонерам вожатого»³. У листопаді 1931 р. у с. Демовшанах Ржищівського району «піонерська організація спить»⁴. У с. Салів Хутір Богуславського району робота піонерської організації «в загоні». Вожатий Дядюн працює лише на словах⁵. У квітні 1932 р. про те, що піонерська організація не працює в с. Кислівка, бідкалася ріпкинська газета, ставлячи це в провину завідувачу школи І. Стратовичу⁶.

Водночас школярів активно втягували до агітаційної роботи серед селян з виконання хлібозаготівельного плану, залучали до лав робсількорів — юнкорів, до випуску колгоспних, бригадних і куткових стінгазет. Свідчення про це регулярно з'являлися на шпальтах районних газет, відзначаючись високим ступенем хронологічної і територіальної репрезентативності. Тут ідеологічна обробка набувала особливої потужності. Фактично запускався процес включення школярів у коло причетних до втілення стратегій влади стосовно Голодомору, адже збір матеріалів до стінних газет вимагав обізнаності з ситуацією, змушував учнів нищпорити по селу, фіксувати ті чи інші події. Створювалася відповідна психологічна атмосфера, яка, з одного боку, навіювала учням враження про їхню причетність до політично-господарських кампаній, а з іншого — наставляла на шлях доносів, наклепів, формуючи стереотипи «павликів морозових».

Тональність газет стосовно діяльності учнівства на цій ниві не залишає сумнівів у тому, що влада вимагала найактивнішої участі якомога ширшого кола школярів сіл та районних містечок. Уже в липні 1932 р. у районах фіксуються централізовані зусилля з організації масштабного втягування учнів до агітаційно-масової роботи й випуску стінних газет. Показовим прикладом є матеріали з «Колективіста Переяславщини» від 16 липня 1932 р., згідно з якими в самому Переяславі було сформовано аж 5 бригад для випуску польових газет, і «піонери міста вислали на села бригади, зокрема до Соковець, Харківець, Мазинок, Бабачихи та Дівичок...»⁷. У квітні 1933

р. у с. Синявка Березнівського району для агітаційної роботи з приводу весняної сівби «в кожную бригаду виділено по 5 учнів старших груп, які під проводом вчителя голосно читають газети»⁸. У самому Березному «Вчительська бригада разом з комсомольцями й піонерами щочетверга вирушає в бригади колгоспні на лани для проведення політгодин, допомагаючи провести в життя гасло товариша Сталіна всіх колгоспників зробити заможними...»⁹.

Закамуфльована під пафосні фрази мета, яку переслідувала влада, залучаючи учнів до агітаційної роботи, подекуди проривається назовні, як-от у випадку з повідомленням корсунської газети «Ленінським шляхом» від 17 квітня 1932 р., згідно з яким учні Завадівської школи виготовляли стіннівки із переліком занесених на «чорні дошки» селян¹⁰. Легко уявити, який вплив на свідомість школярів чинила участь у таких заходах.

Паралельно учнів змушували копіювати дорослих й оголошувати соцзмагання, програма якого передбачала участь у політично-господарських кампаніях. Зрозуміло, що в умовах реалізації стратегій Голодомору така універсальна формула означала втягування школярів у самий механізм їхньої організації. Зокрема, 7 листопада 1932 р. ріпкинська районка пафосно повідомляла, що учні Ріпкинської семирічки на зборах, присвячених 15-річчю Жовтня, викликали на соціалістичне змагання Радутьську та Церковошанську школи¹¹. А 31 листопада вона ж констатувала, що Радутьська школа навзаєм викликала на таке змагання Ріпкинську ШКМ. Серед іншого мова показово йшла й про те, щоб «Брати активну участь у позашкільній роботі в політично-господарських кампаніях...»¹². На Переяславщині в листопаді-грудні школа з с. В'юнище викликала на соцзмагання Григорівську школу¹³. 7 листопада 1933 р. білоцерківська «Радянська нива» надрукувала звернення учнів Потіївської школи до всіх шкіл району із закликом до соцзмагання. Серед 11 пунктів значилася й активна участь у політично-господарських кампаніях, колгоспному будівництві, організація постійних постів для контролю догляду за кінями, організація агітаційних бригад для роботи на кутках, випуск стінгазет¹⁴.

Залучення школярів до агітаційної роботи поєднувалося з безпосереднім втягуванням в хлібозаготівлю та пошук прихованого хліба. Районні газети містять дуже переконливу інформацію. Але, на відміну від «агітаційних свідчень», зустрічається вона значно

⁸ Там само. «За більшовицькі темпи». 1933. № 41.

⁹ Там само. № 50.

¹⁰ Там само. «Леніновим шляхом». 1932. № 38.

¹¹ Там само. «За соціалістичне Полісся». 1932. № 80.

¹² Там само. № 82.

¹³ Там само. «Колгоспник Переяславщини». 1932. № 124.

¹⁴ Там само. «Радянська нива». 1933. № 133.

² НБУВ. «За соціалістичне Полісся». 1932. № 68.

³ Там само. «Колективіст Глухівщини». 1932. № 7.

⁴ Там само. «Колективна нива». 1931. № 132.

⁵ Там само. «Шлях колгоспника» 1931 № 120.

⁶ Там само. «За соціалістичне Полісся». 1932. № 16.

⁷ Там само. «Колективіст Переяславщини». 1932. № 78.

рідше, що може бути раціонально пояснене її токсичністю для влади з погляду камуфлювання реального курсу на організацію Голодомору. Адже свідчення про залучення навіть дітей однозначно підштовхує до висновку про системність дій влади, що у свою чергу дезавує спроби говорити про викривлення курсу на місцях, перекладаючи всю відповідальність на низи. Однак, виходячи зі специфіки організації в СРСР тоталітарної владної вертикалі, поява навіть поодиноких повідомлень є гарантованим свідченням про те, що їх зміст відображає втілення в життя підходів, розроблених «у верхках», а не локальну ініціативу знизу. У нашому випадку це знімає всі питання щодо курсу влади на перетворення учнів на специфічну ланку виконавців Голодомору, що зокрема мало на меті отримати значні морально-психологічні дивіденди на шляху до виховання нового покоління на радянський лад.

Алгоритм дій влади стає зрозумілим вже з серпневих газет 1932 р., які прямим текстом задавали тональність використання учнів. Приміром, Дмитрівська районка відверто писала, що піонерська організація Дмитрівщини повинна активно долучатися до кампанії зі збору зерна, боротьби з шкідниками, а головне — бути контролером за колгоспниками: «Кожен піонер повинен стати контролером над роботою в колгоспі, чи старанно йде вборка, чи забезпечено скирти сторожами, чи немає втрат урожаю, чи вірно обліковується праця кожного колгоспника, як розподіляється хліб на вборочний час, як організовано громадське харчування і т. п. Хід цієї роботи треба висвітлювати в стінних газетах, на зборах, нарадах правлінь колгоспів на “КД”...»¹⁵. Через місяць для школярів знайшлося місце у постанові позачергового засідання бюро Дмитрівського РПК від 13 вересня 1932 р. «Про перебіг виконання хлібозаготівель, мобілізації коштів та інших господарчо-політичних завдань». Визнаючи незадовільний стан із хлібозаготівлями, постанова серед інших заходів містила два промовистих пункти із завданнями школярів. У першому ставилася вимога розгортання учнями старших класів і комсомольцями масової культосвітньої роботи з виконання хлібозаготівель, другий підкреслював: «Доручити тов. Корнієнко організувати з кращих комсомольців та учнів старшого концентру культбригаду для розгортання масової культосвітньої роботи на бурякових плантаціях для налагодження роботи сільбудів, хат-читалень, червоних кутків, при колгоспах, кіно, радіол, стінні та живі світові газети, гасла, плакати і т. д. ...»¹⁶.

Під час збору врожаю дітей цілеспрямовано залучали на збирання колосків, щоб унеможливити це для селян. Прилуцька районна

з пафосом друкувала 11 серпня 1932 р. на тлі вміщеного в цьому ж числі тексту «закону про п'ять колосків» інформацію про те, що діти з Липовицької комуни закликають усіх школярів району збирати колоски для колгоспів¹⁷. У 1933 р. ЦК ЛКСМУ підтримав ідею піонерського рапорту П. Постишеву. Таращанська районка писала: «В складанні рапорту може брати участь той піонер, що збиратиме колоски, охоронятиме врожай, культурно обслуговуватиме колгоспників...»¹⁸. Газета надрукувала спеціальне звернення РКК-РСІ та райкому ЛКСМУ не залишити на полі жодного колоска, задля чого належало «Організувати загони з піонерів школярів та непрацездатної людності на збір усіх колосків руками після згрібання...»¹⁹. Уже 23 серпня спецвипуск «Молодий колгоспник» нарікав на брак потрібної реакції. Зокрема, в с. Чернин тільки після 20 серпня вдалося залучити піонерів, та й то лише 40 чол. зі 116, хоча на полі залишилося багато колосків, бо за 2 год 40 чол. збирано 17 кг. А в с. Горби піонерів взагалі не організували²⁰. Натомість 24 серпня газета задоволено друкувала рапорт школярів Керданської школи про те, що вони за 6 днів збрали 1561 кг колосків²¹, а коропська районка ще 13 серпня надала такі ж бравурні матеріали: школярі з самого Коропа збрали 42 кг колосків, з с. Савинки — 50 кг, с. Жовтневе — 200 кг, с. Краснопілля — 38 кг²².

У Березному на 9 серпня школярі здали вже 13 кг колосків²³. А 27–31 серпня були оголошені «днями тривоги». Газета друкувала заклик райкому ЛКСМУ та райвно про негайне залучення якомога ширшого контингенту учнів до збору колосків²⁴. У Білоцерківському районі збирання колосків учнями також відбувалося зі скрипом, про що повідомляла місцева газета. У с. Б. Гребля лише п'ятеро дітей збирало у полі колоски²⁵. У Чупирянській школі лише після постанови райкому збрали 70 дітей замість 300 на збір колосків²⁶.

Апогеем втягування учнів у механізм Голодомору, а також завдання їм моральної травми на все життя з метою не залишити шансів у майбутньому перейти в лави противників радянської влади стало примушування до доносів на всіх, хто ховав істинні припаси (навіть на батьків) і до безпосереднього пошуку хліба в односельців. Маховик було запущено ще восени 1931 р. Деякі районні газети за осінь 1931 р. — весну 1933 р. прямо писали про створення та діяльність учнівських бригад з пошуку хліба. Одна лише богуславська «Шлях колгоспника»

¹⁷ Там само. «Правда Прилуччини». 1932. № 91.

¹⁸ Там само. «Голос колгоспника». 1933. № 79.

¹⁹ Там само. № 72.

²⁰ Там само. № 23.

²¹ Там само. № 79.

²² Там само. «Поліський комунар». 1933. № 86.

²³ Там само. «За більшовицькі темпи». 1933. № 75.

²⁴ Там само. № 83.

²⁵ Там само. «Радянська Нива». Біла Церква. 1933. № 25.

²⁶ Там само. 1933. № 104.

восени 1931 р. — навесні 1932 р. п'ять разів — 27 та 29 жовтня, 16 листопада, 4 та 21 лютого — друкувала такі замітки. 27 жовтня газета писала, що учні в с. Зеленьки створили 8 бригад й допомогли організувати хлібну валку до дня урожаю²⁷. А отже, були причетні до «викачування» хліба. У другому випадку йшлося про учнів з с. Вільхівці, які результативно шукають хліб у селян²⁸. У третьому — про учнів старших груп Козинської школи, які «разом з учителями склали пляна конкретної участі школи в хлібозаготівлі, погодивши його з партосередком та сільрадою. Із учнів створили 4 бригади, що розгорнули широку масово-виховну роботу на кутках...». Це нібито дало вагомий результат по селу²⁹. Навряд чи суто агітаційні зусилля могли подіяти на селян і змусити їх добровільно здати припасене харчування. Слід гадати, учні просто шукали прихований хліб.

Драматичну ситуацію описує газета 4 лютого у замітці «Досвід роботи поберезьких учнів — в усі села». Допис не залишає сумнівів у намірах влади й у тому, якою в її уяві мала бути майбутня радянська людина: «У боротьбі за вивершення плану хлібозаготівлі в с. Побережжі брали активну участь учні та вчителі. Щоб допомогти вивершити план хлібозаготівлі по селу, ми зробили так: старших учнів розбили на бригади і прикріпили їх до заготівельних бригад по кутках села. Учні допомагали бригадам провадити масову роз'яснювальну роботу серед контрактантів і домагалися від своїх батьків здати зайвини хліба державі. Крім того, учні щодня видавали бойові стінгазети у кожному кутку. Тепер наше село виконало план хлібозаготівлі на 100 відс. Досвід роботи поберезьких школярів треба перенести в усі села району...»³⁰.

21 лютого ця ж газета під гаслом «Наслідуйте приклад тептіївських школярів!» видрукувала замітку, нібито написану самими учнями, що в с. Тептіївці «На кожній хлібозаготівельній ділянці села учні випускають стінгазети, провадять масову роз'яснювальну роботу серед своїх батьків тощо. А нещодавно піонери знайшли закопаний хліб у твердоздавця Інгули Арійона. Закликаємо всіх піонерів та школярів району піти за нашим прикладом...»³¹.

У Сквирі місцева газета показово у всіх сенсах популяризувала залучення учнів під час зимових канікул на пошук хліба у селян задля виконання планів хлібозаготівлі: «Учні Рогізянської ШКМ ухвалили відпуск з 23 січня по 1 лютого використати, щоб допомогти хлібозаготівельним комісіям заготовляти хліб. Частина учнів дійсно активно працювала на кутках, а от активістки

Ковальчук Христя, Орлівська Ганя на сотню зовсім не з'явилися. Несвідомі батьки зуміли їх загітувати, щоб вони залишилися вдома...». Газета напучувала: «Учні Рогізянської ШКМ повинні засудити вчинок Ковальчукової й Орлівської й пояснити їм, що боротися за хліб повинні і вони...»³².

Аналогічні підходи описано й у статті «Так повинна допомагати хлібозаготівлі кожна школа!», опублікованій 15 лютого у Прилуках: «Піонери та школярі Охвіньок організували 15 лютого демонстрацію і мітинг, присвячений вивершенню хлібозаготівлі... взявши участь у заготівлі хліба, піонери та школярі допомогли заготовити понад 200 пудів. Цей зразок мусять перейняти всі піонерзагони і школи Прилуччини. Вони повинні практично боротися за цілковите виконання хлібного плану...»³³.

1 грудня 1932 р. в Тальному районна газета писала про те, що на шкільних зборах в с. Онопріївка «намічено багато заходів з організації учнівських бригад (старшого концентру), які працюватимуть під керівництвом вчителя на кутках. Вчителі підкріплюються до ділянок. Копичко прикріплюється до стінної газети. Ухвалено застосувати і такі методи: прізвища злісних нездатчиків хліба понаписувати на плякатах, листівках і вивішувати в селі і розповсюджувати...»³⁴. А 25 грудня 1932 р. ця ж газета повідомляла, що «у с. Вербівці піонерорганізація розгорнула боротьбу навколо виконання планів хлібозаготівлі. Днями піонери виявили, що злісний контрактант Семерик Тим закопав у ямі жито, яке уже почало псуватися...»³⁵.

Дуже промовисту замітку надрукувала 2 грудня 1932 р. Ріпкинська районка: «Учні ріпкинської 7-річної школи на своїх зборах одногослосно винесли постанову про виключення зі школи Рубіса В.М. та Рубіса Г.М. — дітей куркуля Рубіса Матвія, що, зриваючи хлібозаготівлю, зробив збройний опір бригаді»³⁶.

У Коропі плани втягування учнів навесні 1933 р. до вилучення у селян останнього зерна загорнули у цинічну тезу: «Кожному піонерзагону конкретний план участі в підготовці до сівби...». У рамках її реалізації учні повинні були «Виявити зривників весняної сівби — класових ворогів...»³⁷.

Невід'ємним елементом стало використання учнів як своєрідного психологічного тарану для того, щоб змусити батьків-селян під час Голодомору взяти державну позику. Газети охоче друкують матеріали про фінансові зобов'язання школярів, за які, зрозуміло, мали розплачуватися

²⁷ НБУВ. Відділ формування та використання газетних фондів. «Шлях колгоспника». 1931. № 107.

²⁸ Там само. 1932. № 108.

²⁹ Там само. № 116.

³⁰ Там само. № 24.

³¹ Там само. «Коллективне село». 1932. № 18.

³² Там само. «Коллективне село». 1932. № 18.

³³ Там само. «Правда Прилуччини». 1932. № 18.

³⁴ Там само. «За суцільну колективізацію». 1932. № 147.

³⁵ Там само. № 145.

³⁶ Там само. «За соціалістичне Полісся». 1932. № 87.

³⁷ Там само. «Поліський комунар». 1933. № 20.

батьки. Такий підхід влада використовувала з 1931 р. Приміром, восени того року богуславська районка в піднесених тонах писала про те, що учні Медвинської школи погодилися сплатити не 160, а 200 крб позики³⁸, а школярі з Богуслава з 250-ти крб сплатили вже 115³⁹.

В умовах Голодомору цинізм влади набув особливої гостроти. Можна лише уявити реакцію селян, надто взимку 1932 р. — у першій половині 1933 р., коли вони уже помирали з голоду, на статтю, яку «Колгоспник Дмитрівщини» видрукував 12 жовтня 1932 р.: «Наслідуючи наш приклад, кожен учень заощадь карбованець». У ній йшлося про те, що ще в минулому році учні Дмитрівської 4-класної школи ухвалили на зборах «кожному учневі заощадити щонайменшу по 1 карбованцю». Але бідняки тоді не змогли цього зробити. Нинішньої ж осені до школи прийшло 96 учнів, і всі вони здали по 1 крб. Школа вже заощадила 40 крб⁴⁰. Ріпкинська газета 7 жовтня повідомляла, що учні Олександрівської школи ухвалили на своїх зборах взяти позику і вже здали 25 крб, а Грабівська шестирічка підписалася на 100 крб із зобов'язанням сплатити до 15 жовтня⁴¹. Наприкінці жовтня ця ж газета зазначала, що учні Півнопапівської школи підтримали ініціативу грабівських школярів і здали 20 крб⁴². Учні ж Маслаківської школи нібито добровільно ухвалили на шкільних зборах здати ще й 3 крб на обладнання шкільної майстерні⁴³.

У Вінцентівській школі на Рокитнянщині «при шкільвиконкомі створили комісію сприяння реалізації позики, що займається розгортанням походу серед учнів та батьків. За перший день роботи серед учнів реалізовано позики на 275 крб. ...»⁴⁴. Учні Писарівської школи доповіли Малинській районці, що вони теж підписалися на позику⁴⁵. У цьому ж районі у с. Морговиці учні зобов'язувалися випустити стінгазету і завершити збір коштів⁴⁶. Учні Ріпкинської семирічки мали здати на позику по 1 крб та по 30 коп. на будівництво літака імені М. Горького⁴⁷.

У 1933 р. тенденція не зникає. Березнівська районка 11 травня 1933 р. повідомляла, що «6-а група Городищенської школи передплатила позику»⁴⁸. Кіровоградська районка 20 лютого 1933 р. писала, що учні Кіровоградської школи № 1 взяли позики на 300 крб та ще й зібрали на будівництво

літака імені Горького 97 крб, а на МОДР — 87 крб⁴⁹. А в Березному газета 24 травня надрукувала навіть прізвища учнів місцевої школи, які взяли позику «другого року п'ятирічки»⁵⁰. «Колгоспник Дмитрівщини» закликав рівнятися на одного з учнів, який пустив заклик активно підписуватися на позику: «На виклик Гайдай Гр. (учень 8 групи), який передплатив позики на 15 крб, відповіли десятки учнів і на сьогодні підписалися на 3200 крб та зібрали готівкою 200 крб...»⁵¹.

Усі такі матеріали свідчать про масовість явища й чіткий курс влади на залучення вчителів до викачування останніх грошей у селян, уражених на той час страхітливим голодом.

Таким чином, районні газети Київщини та Чернігівщини, попри жорсткий контроль за їхнім змістом й абсолютну підпорядкованість обслуговуванню владних інтересів, мають суттєвий інформаційний потенціал для з'ясування проблематики, пов'язаної з місцем учнів у розрахунках влади під час Голодомору 1932–1933 рр. Матеріали, які з'являлися на шпальтах газет, хоча й відбивають лише частину конкретних проявів реалізації владних стратегій, але у своїй сукупності створюють підґрунтя для наукових уявлень як про концепції влади, так і про реалії втілення останніх. Розрахунки влади простежуються на підставі змісту редакційних статей і дописів з місць. Шпальти районних газет переконливо свідчать, що влада цілеспрямовано втягувала учнів у комплекс заходів, задуманих у межах організації Голодомору. Ставку робили на два ключових аспекти: постійна ідеологічна обробка з метою формування зі школярів радянської людини як безвідмовного виконавця владного курсу; залучення учнів шкіл до реалізації конкретних заходів з розкручування маховика Голодомору. Школярів повсюдно втягували до участі в політично-господарських кампаніях, спрямованих на «викачування» у селян хліба й грошей (через нав'язування позик).

Реальна роль учнів не обмежувалася випуском відповідних стінгазет і агітацією селян виконувати нереальний хлібозаготівельний план, що працювало на створення умов, несумісних із життям. Школярів залучали безпосередньо до пошуків прихованого хліба, що робило їх співучасниками й свідками репресивних заходів. Культивувалася практика доносів на батьків і односельців загалом. Усе це лягало тяжким тягарем на психіку учнів, неминуче завдаючи моральних травм і психологічно обеззброюючи перед майбутніми вимогами влади. Активне й різнобічне використання дітей є переконливим доказом того, що влада системно підійшла до проблеми організації вбивства селян голодом під час Голодомору 1932–1933 рр.

⁴⁹ Там само. «Поліський комунар». 1933. № 20.

⁵⁰ Там само. «За більшовицькі темпи». 1933. № 48.

⁵¹ Там само. «Колгоспник Дмитрівщини». 1933. № 58.

³⁸ НБУВ. Відділ формування та використання газетних фондів. «Шлях колгоспника» 1932. № 120.

³⁹ Там само. № 101.

⁴⁰ Там само. «Колгоспник Дмитрівщини» 1932. № 7.

⁴¹ Там само. «За соціалістичне Полісся» 1932. № 70.

⁴² Там само. № 78.

⁴³ Там само. № 73.

⁴⁴ Там само. «Колгоспник Рокитнянщини». 1932. № 95.

⁴⁵ Там само. «За більшовицькі темпи». 1932. № 120.

⁴⁶ Там само. 1932. № 127.

⁴⁷ Там само. «За соціалістичне Полісся». 1932. № 80.

⁴⁸ Там само. «За більшовицькі темпи». 1933. № 44.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Діптан І. Голод 1932–1933 рр. і дитяча безпритульність на Слобожанщині // Найбільший злочин імперії: матеріали наукової конференції. Київ Просвіта, 1993. С. 43–45.
- Великий голод в Україні 1932–1933 років: у IV т. Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні / Виконавчий директор Комісії Дж. Мейс; наук. ред. С.В. Кульчицький. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 622 с.
- Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 2. Київ : Темпора, 2013. 628 с.
- Марочко В. Голодомор 1932–1933 рр. Київ, 2007. 64 с.
- Левчук Н., Боряк Т., Воловина О., Рудницький О., Ковбасюк О. Втрати міського й сільського населення України внаслідок Голодомору в 1932–1934 рр.: Нові оцінки. *Український історичний журнал*, 2015. № 4. С. 84–112.
- Перковський Л., Пирожков С. Демографічні втрати УРСР у 30-ті рр. *Український історичний журнал*, 1998. № 8 (1989). С. 24–36.
- Романець Н.Р. Під патронатом колгоспної системи: правове становище селянських дітей-сиріт у пот-голоморному селі (1933–1936 рр.). *Бористен*. 2011. № 12. С. 26–27.
- Сергійчук В. Голодомор 1932–1933 років як геноцид українства. Вишгород : ПП Сергійчук М.І., 2018. 432 с.
- Шугальова І.М. Запорізький будинок немовляти: Конвеєр смерті в серці індустріального міста. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 40. С. 217–225.
- Якубовський І. Преса в механізмі Голодомору 1932–1933 рр. (на прикладі районних газет Київської області). *Київські історичні студії*. 2021. № 1. С.174–180.

REFERENCES

- Diptan, I. (1993). Holod 1932–1933 i dytiacha bezprytulnist na Slobozhanshchyni. *Naibilshyi zlochyn imperii* (pp. 43–45), Kyiv [in Ukrainian].
- Kulchytski, S. V. (Ed.), Mace J. (Ex. dir.). (2008). *Velykyi holod v Ukraini 1932–1933 rr.: u IV t. Zvit Konhresovo-prezydentskoi Komisii SCHA z doslidzhennia Velykoho holodu 1932–1933 rr. v Ukraini*, Vol. IV, Kyiv [in Ukrainian].
- Kulchytski, S. (2013). Chervonyi vyklyk. Istoriiia komunizmu v Ukraini vid yoho narodzhennia do zahybeli [The Red Challenge. The History of Communism from Origin to Collapse]. Vol. 2, Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Marochko, V. (2007). *Holodomor 1932–1933 rr.* Kyiv [in Ukrainian].
- Levchuk, N., Boriak, T., Volovyna O., Rudnytskyi, O., & Kovbasiuk, O. (2015). Vtraty miskoho i silskoho naselennia Ukrainy vnaslidok Holodomoru v 1932–1933 rr.: Novo otsinky. *Ukrainskyi istoprychnyi zhurnal*, 4, 84–112 [in Ukrainian].
- Perkovskiy, K. Pyrozhkov, C. (1989). Demohrafichni vtraty URSR u 30-ti rr. *Ukrainskyi istoprychnyi zhurnal*, 8, 24–36 [in Ukrainian].
- Romanets, N. (2011). Pid Patronatom Kolhospnoi Systemy: Pravove Stanovyshche Selianskykh Ditei-syrit u Postholodomornomu seli (1933–1936). *Borysten*, 12, 26–27 [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V. (2018). *Holodomor 1932–1933 rokiv yak henotsyd ukrainstva*. Vyshhorod [in Ukrainian].
- Shugalyova, I. M. (2016). Zaporizkyi budynok nemovliaty: konveier smerti v sertsii industrialnogo mista [Zaporizhzhya House of Babies: conveyor of death in the centre of the industrial city]. *Zaporizhzhia Historical Review*, 40, 217–225 [in Ukrainian].
- Yakubovskiy, I. (2021). Presa v mekhanizmi Holodomoru 1932–1933 rr. (na prykladi raionnykh hazet Kyivskoi oblasti) [The Media in the Mechanizm of Holodomor of 1932–1933s (Kyiv Regional Newspapers: case study)]. *Kyiv Historical Studies*, 1, 174–180 [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 15 вересня 2021 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)